

Сомго - 25 жыл

Кечээ улуттук валютабыз – сомдун киргизилишине чейрек кылым толду. Тарыхый чен-өлчөмдөн алганда сомубуз али “жаш”, бирок эмитен эле биз бул мамлекеттик атрибут менен сыймыктана берсек болот. Себеби Кыргызстан постсоветтик мейкиндикте биринчилерден болуп өзүнүн улуттук валютасын киргизген. Азыр да нактап эмес жана электрондук акчалар кеңири жайылып бара жатканына карабастан, нак акча дайыма төлөмдүн эң маанилүү каражаты болуп келген жана кала бермекчи.

Акчалар кантип жаралат?

Азыркы дүйнөдө акча эмне жана анын баалуулугу эмнеде экени жалпыга маалым. Бирок, акча – жалпы эквивалент гана эмес, өзгөчө товар дагы, ал өзүнүн негизги милдетин аткаруусу үчүн белгилүү бир касиеттерге ээ болууга тийиш.

Баарынан мурда, акча - жүгүртүү каражаты жана төлөм каражаты, анын жардамы менен адамдар, ишкерлер, фирмалар, өлкөлөр ортосунда товарларды жана кызматтарды алмашуу жүрөт. Соода бүтүмдөрүндө жана мамлекеттер аралык мамилелерде ортомчу болуу менен улуттук валюта өзүнүн функцияларын аткаруу үчүн ишенимге ээ болууга, демек, жасалмалоодон ишенимдүү корголууга тийиш.

Ошентип, акча кантип жаралат жана аларды жаратууда эмнелер эске алынууга тийиш?

Алгач төмөнкүнү так аныктап алуу керек: банкнотанын анда элементтер автоматтык иштетүү жана детекция (жасалма эместигин аныктоо) үчүн мүмкүн болушунча ыңгайлуу жайгашкан коргоо комплексин иштеп чыгуу керекпи же көркөм жасалгалоого артыкчылык берип, ал эми коргоо элементтерин кийин дизайнга тууралоо керекпи?

Дал ушул татаал милдетти: ар кандай жана карама-каршылыктуу талаптарды – банкнота жасалмалоодон ишенимдүү корголгон документ, жана бир эле убакта искусствонун чыгармасы болууга тийиштигин айкалыштырууну адистер чечүүгө тийиш.

Банкноталардын коргоо элементтерин аныктоо

Төлөмдүн ишенимдүү каражаты болуп кызмат кылуу үчүн банкнота жасалмалоодон жакшы корголууга тийиш. Албетте, жасалмалоого болбой турган банкноталар жок жана ар бир өлкөнүн борбордук банкынын милдети акча жасалмалоочулардын ишин мүмкүн болушунча татаалдандуу, жасалмалоону “экономикалык максатка ылайыксыз” кылуу. Мына ошондуктан купюраларда кагаз чыгарылып жатканда ага камтылган, ошондой эле басуу процессинде киргизилген эң ар түрдүү коргоо элементтерин камтыйт, алар жасалмалоочулар үчүн “кылтактын” милдетин аткарышат.

Банкноталарга киргизилүүчү коргоо элементтери үч негизги деңгээлге классификацияланат:

1-деңгээл: ачык коргоо белгилери – аларды текшерүү үчүн атайын приборлорду жана көндүмдөрдү талап кылбаган коргоо элементтери, алар турган ордунда да, идентификациялоодо да калк үчүн ыңгайсыздыктарды жаратпоого тийиш. Адатта, мындай элементтерге классикалык салттуу элементтер кирет жана алар 4-5 түрдөн ашык болбоого тийиш. Сомдун банкноталарында мындай элементтерге суу белгиси жана коргоочу тилке, голограмма, иридисценттик тилке жана 5000 сомдуктагы түсү кубулуучу боек кирет.

2-деңгээл: аларды текшерүү үчүн атайын көрүүчү приборлор талап кылынуучу коргоо элементтери. Коргоону бул деңгээли финансы кредиттик мекемелердин касса кызматкерлери үчүн арналган. Аларга ультракызылтым жана инфракызыл нурларда жаркыроого ээ элементтер киришет.

Акырында, 3-деңгээл: Улуттук банктын эксперттери үчүн атайын арналган жашыруун коргоо элементтери.

Андан тышкары, азыркы заманда илим менен техниканын деңгээли, автоматтардын, анын ичинде банк кызматтары чөйрөсүндөгү автоматтардын кеңири жайылтылышы, банкоматтарды жана автоматтык кассирлерди пайдалануу автоматташтырылган иштетүү жөндөмүнө ээ банкноталарды чыгаруу зарылдыгын таңуулоодо. Бул үчүн купюрага машина окуучу атайын элементтер камтылат, алар автоматтарга купюралардын жасалма эместигин текшерүүгө гана эмес, анын номиналын аныктоого да мүмкүндүк берет.

Бирок, коргоо элементтерин гана киргизүү жетиштүү эмес, ар бир коргоо элементи жана анын өзгөчө касиеттери банкнотанын жүгүртүүдөгү өмүрүнөн акырына чейин функцияларын аткаруусун камсыздоо зарыл.

Мындай банкноталарга төмөнкү маанилүү талаптар – узак кызмат кылуу жана бырыштырууга туруктуулук болуп саналат. Банкноталар жүгүртүү процессинде акырындык менен алгачкы түрлөрүн жоготушат, эскирет жана жараксыз болуп калышат. Улуттук банкноталарга кенебестик мамиле ондолгус кесепеттерге алып келет: акчалар тез эле кайра ондолгус жарамсыз болуп калышат, структурасын жоготот, бүктөлгөн жерлеринен айрылат. Айрылган, бир нече жеринен скотч менен чапталган, кир банкнотанын жасалма эместигин аныктоо татаал болуп калат.

Банкноталардын жетиштүү саны жүгүртүүдө сакталып калуусу үчүн мезгил-мезгили менен жаңыларын чыгарып, эскилерин алмаштырып туруу зарыл. Албетте, жаңы банкноталарды басып чыгаруу – кошумча чыгым. Банкноталарды басып чыгаруудагы чыгымдарды минималдаштыруу үчүн үнөмдүүлүккө жетишүү керек. Мына ошондуктан банкноталар айрылуу, сүрүлүү, бүктөлүү жана бырышуу сыяктуу механикалык бүлүнүүгө туруктуулукка ээ болууга тийиш. Бул үчүн банкноталардын өмүрүн максималдуу узартууга мүмкүндүк берүүчү атайын методдорду жана коргоо элементтерин тандоо зарыл.

Айталы, банкноталардын өмүрүн узартуу үчүн негизги метод болуп банкноталык кагазды чыгаруу үчүн негизди тандоо саналат. Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүнүн валюталары сыяктуу эле кыргыз сому дана белгилүү бир уникалдуу касиеттерге ээ пахта буласынан жасалган. Айрылганга чейин бул кагаз беш миңге чейинки бүктөлүүгө туруктуу берет.

Банкноталардын дизайны

Банкнота – бул жөн гана товар эмес, ал өлкөнүн өз алдынча “визиттик карточкасы”, ал өлкөнүн тарыхый маданий мурасын жана улуттук колоритин чагылдырат. Көптөгөн адамдар башка өлкөгө биринчи жолу келүү менен өлкө жана анын маданияты жөнүндө алгачкы таасирлерди көп учурда жергиликтүү валютанын тышкы көрүнүшүнөн алышат. Себеби, дал ушундай бир караганда майда нерселерден мамлекеттин имиджи түзүлөт. Мына ошондуктан ар бир өлкө өзүнүн валютасынын тышкы көрүнүшү жөнүндө кам көрөт.

Дүйнөлүк практикада улуттук валюта үчүн сюжеттерди тандоого мамиле ар кандай. Мисалы, Улуу Британиянын банкноталарынын сөзсүз болуучу атрибуту болуп Елизавета II канышанын портрети саналат, АКШ долларынын банкноталары президенттеринин портреттери боюнча таанылат. Евронун ар бир номиналына еврозонага кирген өлкөнүн белгилүү бир архитектуралык стили туура келет, ал эми россиялык рублдер Россиянын ири шаарларына арналган.

Кыргыз Республикасынын валютасынын сюжеттеринде негизги багыт катарында Кыргызстандын тарыхый-маданий мурастарынын чагылышы болуп калды. Банкноталардын алдыңкы бетин искусство жана маданият тармагындагы эң мыкты өкүлдөрдүн портреттери кооздоп турат. Арткы бетинде Кыргызстандын кооз жерлери тартылган.

Банкнотанын өлчөмү ага бардык ойлогондорду жайгаштыруу жана өзүнүн арналышын талаптагыдай түрдө аткаруу үчүн өтө аздык кылат. Мына ошондуктан акчалардын дизайнын иштеп чыгууда башкы милдет болуп дизайндын ар бир элементи банкнотаны кооздоп гана турбастан аны жасалмалоодон коргошу да үчүн акчанын коргоолушун анын визуалдык образына табигый кошуу саналат. Түстүк гамманын, дизайндын оптималдуу айкалышы жана банкноталарды көркөм кооздоо контекстинде заманбап коргоо элементтерин пайдалануу зарыл. Анын үстүнө, жүргүзүлгөн изилдөөлөргө ылайык, адамдар банкноталарда эсте калаарлык жана кызыктуу дизайн болсо, алардын көп белгилерин эсте сактап калышат. Себеби, өзүнө тарткан дизайн акчаларга мамиле жасоо адатына да таасир эте алат. Эгерде коом банкнотаны кабыл албаса, анда аны пайдаланбайт. Мындай банкнотаны билишпейт, же анын коргоо элементтерин аран таанышат, аны менен акча жасалмалоочуга пайдаланылып жаткан банкноталарга салыштырмалуу жасалманы аныктоо ыктымалдуулугу аз болгон шарттарда иштөө мүмкүнчүлүгүн беришет. Кабыл албоо алардын кызмат кылуу мөөнөтүн азайтуу менен адамдардын банкноталарга одоно мамиле жасоосунун себеби болуп калышы мүмкүн, бул банкноталарды чыгаруу боюнча чыгымдарга таасирин тийгизмекчи.

Мына ошентип, банкноталарды чыгаруу – татаал жана сырдуу процесс, ал биринчи күндөн тарта эле ага сүрөтчүлөрдүн гана эмес, акча белгилерин коргоо жаатындагы адистердин жана атүгүл, алардан кийин эсептөө сорттоочу техниканы пайдалануу менен банкноталарды иштетүү маселелери менен алектенүүчү адистердин да активдүү катышуусун талап кылат.

Дана САЙФУЛЛИНА,
КРнын Улуттук банкынын
Нактап акча менен иш алып
баруубашкармалыгынын
эксперттик бөлүмүнүн начальниги